

جوامع اطلاعاتی و تزلزل حق مؤلف

دکتر نرگس نشاط¹

چکیده

مفاهیم گوناگونی وجود دارد که بدون حضور آنها جامعه اطلاعاتی تحقق نمی‌یابد که از جمله آنها مفهوم اطلاعات است. در این زمینه، اطلاعات به حقایقی گفته می‌شود که درباره دنیایی که در آن زیست می‌کنیم سخن می‌گوید، و این توصیف در واقع، بسیار شبیه توصیف دانش است و به همین دلیل گاه به جامعه اطلاعاتی «جامعه دانش» نیز گفته می‌شود.

بدون حضور فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی جامعه اطلاعاتی شکل نمی‌گیرد و در واقع، وقتی سخن از جامعه اطلاعاتی به میان می‌آید، دست کم در بیان متداول مردم، غرض «جامعه فن‌آوری اطلاعاتی» است. در این جامعه، محلی بودن معنای خود را از دست می‌دهد و جوامع به سوی جهانی شدن پیش می‌روند و تبدیل به گروه‌های شبکه‌ای می‌شوند که دارای پیوند مستحکم زمانی و مکانی است. مرور منابع و نظریات صاحب‌نظران نشان می‌دهد که همگان بر سر تعاریفی که از جامعه اطلاعاتی می‌شود توافق دارند، اما همه این تعاریف سئوالهایی را به ذهن متبادر می‌کند که به ندرت می‌توان از آن وجه تمایزی دریافت. از سوی دیگر، جایگاه حق مؤلف در این محیط دیجیتال بررسی می‌گردد و اینکه آیا رویکرد جدید به مدیریت حقوق می‌تواند میان نظام سنتی و منافع جدید تعادل ایجاد کند. کلیدواژه‌ها: حق مؤلف، جوامع اطلاعاتی

مقدمه

در باب اصطلاح جامعه اطلاعاتی تعاریف متفاوتی ارائه شده است. برخی آن را جامعه‌ای دانسته‌اند که مناسب‌ترین استفاده از فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی را به عمل می‌آورد. در این جامعه، مردم از بیشترین کاربری از فن‌آوری‌های اطلاعاتی در همه عرصه‌های زندگی نظیر محل کار، خانه و حتی سرگرمی برخوردارند. در این معنا، استانداردهای زندگی و الگوهای کار و فراغت، نظام آموزشی، فعالیتهای اقتصادی و بازرگانی از پیشرفت اطلاعات و دانش فنی تأثیر می‌پذیرد. نشانه این امر، تولید روبه‌گسترش کالاها و خدمات مرتبط با اطلاعات و اشاعه آنها از طریق حلقه گسترده‌ای از رسانه‌ها به ویژه فن‌آوری‌های چندرسانه‌ای الکترونیکی و به طور کلی غلبه فن‌آوری اطلاعات در امر ذخیره، پردازش و انتقال اطلاعات است.

برخی دیگر آن را جامعه‌ای وابسته به خدمات اطلاعاتی رسانه‌های همگانی دانسته که با آهنگی سریع‌تر از دیگر جوامع و با سلطه بیشتر بر اندوخته‌های علمی و تجربی پیش می‌رود. در چنین جامعه‌ای ارتباطات، عامل واقعی انتقال برای ایجاد تحول در افراد به منظور دستیابی به اطلاعات است و ارزش‌های اطلاعاتی عامل تعیین‌کننده در توسعه جامعه است (مارتین،² 1978، ص 12). اما مفاهیم گوناگونی وجود دارد که بدون حضور

1. عضو هیئت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

آنها جامعه اطلاعاتی تحقق نمی‌یابد که از جمله آنها مفهوم اطلاعات است. در این زمینه، اطلاعات به حقایقی گفته می‌شود که درباره دنیایی که در آن زیست می‌کنیم سخن می‌گوید؛ و این توصیف در واقع، بسیار شبیه توصیف دانش است. به همین سبب گاه به جامعه اطلاعاتی، «جامعه دانش» نیز گفته می‌شود. در دوران حاضر، سرمایه، نیروی انسانی یا مواد خام عامل رشد اقتصادی نیست، بلکه دانش و اندیشه‌های جدید است. به همین دلیل بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که جامعه جدید با جامعه صنعتی تفاوت‌های آشکار دارد و برخی آن را جامعه فراصنعتی نیز نام نهاده‌اند (مکنات،³ 1996، ص 375).

تاریخچه

از دهه 1970 در غرب، به ویژه در کشورهای پیشرفته، تحول عظیمی در حوزه اطلاع‌رسانی صورت گرفته است. در دهه 1980 رایانه وارد کارخانه‌ها و ادارات شد، تشکیلات اقتصادی دارای بخش اطلاع‌رسانی گردید و داد و ستدهای جهانی به صورت شبانه‌روزی از طریق شبکه‌های ارتباطی سرعت بیشتری یافت. در دهه 1990، افراد با ساعات کار کمتر بازدهی بیشتری ارائه دادند و کارهای اداری به سمت بی‌نیازی از کاغذ پیش رفت. سرانجام آلون تافلر⁴ در کتاب موج سوم، تمدن بشر را متأثر از سه موج عمده دانست که با هر موج تاریخ تمدن وارد فصل نوینی می‌شود. اکنون با شکوفایی صنعت الکترونیک و رایانه، بشر وارد عصر اطلاعات شده است.

وجوه جامعه اطلاعاتی

مفهوم جامعه اطلاعاتی اساساً دارای دو وجه است: 1- توصیف گرایش‌ها و فرصت‌های جامعه در بهره‌برداری از فن‌آوری و 2- توجه برخی سیاست‌های ملی در جهت توسعه این گرایش‌ها و روندها؛ اما برخی صاحب‌نظران علم اطلاع‌رسانی ویژگی‌های متعددی از جامعه اطلاعاتی و ظواهر آن ارائه داده‌اند (مور،⁵ 1999، ص 221؛ استونیر،⁶ 1990، ص 14) که مهم‌ترین آنها عبارتند از: وجه فنی؛ وجه اقتصادی؛ وجه حرفه‌ای؛ وجه مکانی و وجه فرهنگی است.

وجه فنی

بدون حضور فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی جامعه اطلاعاتی شکل نمی‌گیرد. با استفاده از این ابزارها، استفاده از اطلاعات گسترش و عمق می‌یابد. در واقع، وقتی سخن از جامعه اطلاعاتی به میان می‌آید، دست کم در بیان متداول مردم، غرض «جامعه فن‌آوری اطلاعاتی» است. جامعه اطلاعاتی متکی بر شبکه پیچیده‌ای از اطلاعات و ارتباطات الکترونیکی است و بخش اعظم منابع و خدمات اطلاعاتی از طریق این گونه شبکه‌ها تأمین می‌شود. تشکیل رسانه‌ها، دوسویه بودن، پویایی و سرانجام جهان‌شمول بودن از مهم‌ترین خصوصیات وسایل ارتباطی نوین است؛ به این معنی که شبکه‌ها به تدریج تمامی سیاره زمین را پوشش می‌دهند و مرزهای سیاسی را درمی‌نوردند. فن‌آوری‌های اطلاعاتی امکان می‌دهند که طراحی و ساخت کالا با بهترین کیفیت و کمترین زمان به طور خودکار انجام پذیرد و خط تولید چنان انعطاف‌پذیر گردد که به راحتی بتوان با

3. Menutt

4. Alvin Toffler

5. Moore

6. Stonier

خط تولید واحدی چند نوع کالا تولید کرد (استونیر، 1990، ص 6). به طور مثال، اینترنت را می‌توان نمود پیشرفت در فن‌آوری اطلاعاتی و ارتباطاتی تلقی کرد. از این رو می‌توان گفت که اینترنت نتیجه پیشرفت سریع و چشم‌گیر فنی است. اما فن‌آوری اینترنت می‌توانست بدون آنکه کاربرد مشخصی برای آن در نظر گرفته شده باشد، پدید آید. در تاریخ علم، نمونه‌های فراوانی وجود دارد که در آن یک طرف بازار - عرضه - با تمام نیرو به صحنه گام می‌نهد و طرف دیگر - تقاضا - لنگ لنگان خود را به جلو می‌کشد و در نتیجه هیچ توسعه‌ای صورت نمی‌گیرد. این واقعیت که انقلاب صنعتی در چین سده چهارده - که به لحاظ فن‌آوری به مراتب از غرب پیشرفته‌تر بود - اتفاق نیفتاد، متأسفانه گواه این مدعاست. اما اینترنت نمونه‌ای از این دست نیست. برای آنکه رادیو، که استفاده از آن نسبتاً ساده و آسان است پنجاه میلیون شنونده پیدا کند، گذشت چهل سال لازم بود، شمار کاربران اینترنت در چهار سال به این حد رسید. از جمله دلایل این رشد سریع این است که اینترنت آسان‌تر تحقق خواسته‌های دائمی دست‌اندرکاران اقتصاد را امکان‌پذیر ساخته است (کوئه، 1381، ص 18-20). این خواسته‌ها عبارت‌اند از: مبادله ارزان‌تر و آسان‌تر، توزیع سریع‌تر اطلاعات، کاهش ذخیره‌سازی اجناس، برد بیشتر زنجیره عرضه و مجاری توزیع.

وجه اقتصادی

رویکرد اقتصادی به نقش روزافزون اطلاعات در فرایند تولید، توزیع و مصرف به‌ویژه در زمینه نوآوری و رقابت اشاره دارد. جامعه اطلاعاتی نوع جدیدی از تقسیم کار را مطرح می‌کند و در نتیجه مشاغلی از میان می‌رود و مشاغل جدیدی پدید می‌آید و البته ساختار اقتصادی ناگزیر خود را با حوزه‌های تازه هماهنگ می‌کند. در این جوامع، اطلاعات منبعی اقتصادی تلقی می‌شود (ملودی، 1974⁷، ص 314). سازمان‌ها برای افزایش کارایی خود بر استفاده بیشتر از اطلاعات تأکید می‌ورزند تا نوآوری‌ها تقویت گردد، موقعیت اقتصادی و رقابت‌طلبانه آنها بهبود یابد و سبب ارتقای کیفیت ابزارها و خدمات شود. نگاهی به عملکرد اقتصادی پنج شرکت عمده فعال در «فن‌آوری اطلاعاتی - ارتباطی» (ICT) مانند «ماکروسافت»، «اینتل»، «کامپک»، «دل»⁸ و «سیسکو»⁹ نشان می‌دهد که در 1987، این پنج شرکت 12 میلیارد دلار سهام سرمایه‌گذاری کرده‌اند. مجموع ارزش سرمایه‌های این شرکت‌ها در سال 1997 به 600 میلیارد دلار - یعنی افزایشی 50 برابر طی کمتر از ده سال یا رشد سالانه‌ای معادل 45 درصد - رسیده است. نرخ رشدی چنین سریع، که طی دوره‌ای چنین طولانی ثابت مانده است، در مقایسه با هر فعالیت اقتصادی دیگری مطلقاً حائز اهمیت است.

اقتصاد اطلاعات نشان می‌دهد که تولید اطلاعات و فن‌آوری اطلاعاتی سهم مهمی از تولید ناخالص ملی کشورهای پیشرفته را به خود اختصاص می‌دهد. به این اعتبار، اگر سهمی از تولید ناخالص ملی یک جامعه صرف فعالیت‌های اطلاعاتی می‌شود، نسبت به سایر فعالیت‌های اقتصادی بیشتر باشد، آن جامعه را می‌توان «جامعه اطلاعاتی» نامید (پورات، 1977، ص 11). به‌طور مثال در ایالات متحده آمریکا سهم فن‌آوری اطلاعاتی در تولید ناخالص داخلی با قیمت‌های متغیر از 4/9 درصد در سال 1985 به 8/2 درصد در سال 1997 افزایش یافته است. در عین حال، بهای فرآورده‌های فن‌آوری اطلاعاتی به نحوی چشم‌گیر کاهش یافته است. قیمت واقعی محاسبات رایانه‌ای در دو دهه گذشته سالانه سی درصد کمتر شده است. قیمت واقعی خدمات ارتباطاتی

7. Melody

8. Dell

9. Cisco

نیز به نحوی مشابه، طی هفتاد سال گذشته، کاهش برابر 8 درصد در سال داشته است. و این به معنای نصف شدن قیمت ظرف هر 8 یا 9 سال است. ظرفیت ذخیره‌سازی اطلاعات در دیسک‌های رایانه‌ای، از 1991 به این سو، در عین حال که بهای دیسک به یک‌صدم رسیده، سالانه 60 درصد زیادتر شده است. بدین سان حتی بدون در نظر گرفتن اثرات فن آوری اطلاعاتی در افزایش بهره‌وری سایر صنایع، سهم مستقیم بخش فن آوری اطلاعاتی در ارزش واقعی تولید شده، برای مهم‌ترین اقتصاد جهان، قابل ملاحظه بوده است (کوئه، 1381، ص 20-18).

شکوفایی فن آوری اطلاعاتی در کشورهای پیشرفته صنعتی شگفت آور نیست. لیکن فن آوری اطلاعاتی در رشد بعضی از توسعه نیافته‌ترین اقتصادهای جهان نیز سهم بزرگی دارد. در هند در آمد سالانه در 1995، 340 دلار بود. اکثر جمعیت 900 میلیون نفری این کشور با کمتر از یک دلار در روز زندگی می‌کرد. در عین حال، هند میزبان مرکز عمده دریایی تولید نرم‌افزار برای همه کشورهای جهان است. تولید نرم‌افزار در هند در سال 1997، یک صنعت 2 میلیارد دلاری بود و 260000 نفر را در استخدام خود داشت. در پنج سال گذشته عواید این صنعت سالانه 50 درصد افزایش داشته که 60 درصد این مبالغ درآمدهای حاصل از صادرات بوده است (کوئه، 1381، ص 20-18).

وجه حرفه‌ای

یکی از خصیصه‌های مهم جوامع اطلاعاتی تغییر حرفه‌ها و مشاغل است. هرگاه حرفه‌ها در فعالیت‌های اطلاعاتی تمرکز یابند به جامعه اطلاعاتی وارد شده‌ایم. به بیان دیگر، در جامعه اطلاعاتی از کارهایی که قدرت جسمی و مهارت‌های یدی را می‌طلبد مانند تراشیدن سنگ و یا زراعت بر روی زمین کاسته و به کارهایی با مهارت بالا مانند تعلیم و تربیت، امور اداری و کلیه کارهایی که اطلاعات را جهت انجام بهتر فعالیت‌ها درخواست می‌کنند، تبدیل می‌شود. امروزه، تنها اقلیتی رو به کاهش از نیروی کار در کارخانه کار می‌کنند و بازار کار به وسیله شاغلان بخش اطلاعات تسخیر شده است (استونیر، 1990، ص 7-8). تغییر مشاغل و توزیع آنها مرکز ثقل بیشتر نظریه‌های معتبر در مورد جامعه اطلاعاتی است. دانیل بل در دهه 1960 ظهور جامعه «یقه سفیدها» (مدیران و طالبان اطلاعات) و کاهش نیروی کار صنعتی و کارگران «یقه آبی» را عنوان کرد؛ و پایان تضاد سیاسی - طبقاتی و شروع آگاهی گروهی بیشتر و توسعه برابری جنسی را مطرح ساخت (ریز، 1966¹⁰، ص 563).

چهارصد نوع حرفه را به عنوان نیروی کار اطلاعاتی بر شمرده‌اند که نخستین نوع شامل کارکنانی است که فعالیت اصلی آنان تولید و عرضه دانش و اطلاعات است، مانند دانشمندان، مخترعان، کتابداران، روزنامه‌نگاران و نویسندگان. نوع دوم، کارکنانی را در برمی‌گیرد که اطلاعات را گردآوری، هماهنگ و پردازش کرده و سپس به توزیع آن در میان شرکت‌ها و متقاضیان اطلاعات می‌پردازند؛ مانند مدیران، منشیان، کارمندان و کلیه کارگران. نوع دیگر شامل کارکنانی است که با استفاده از دستگاه‌ها و فن آوری‌های اطلاعاتی، فعالیت انواع دیگر را پشتیبانی می‌کنند؛ مانند کسانی که اطلاعات را وارد رایانه می‌کنند یا به نصب و تعمیر تلفن، رادیو و تلویزیون می‌پردازند (پورات، 1977¹¹، ص 65).

بدین ترتیب، تقسیم‌بندی نیروی کار اطلاعاتی و غیر اطلاعاتی بر اساس تخمین درجه‌ای از درگیری مشاغل با اطلاعات تمیز داده می‌شود. گرچه تعیین اینکه دقیقاً چه کسی کارگر اطلاعاتی است و چه کسی

10. Rees

11. Porat

نیست خود موضوع بحث‌انگیزی است، زیرا هر شغلی تا حد زیادی با شناخت و پردازش اطلاعات سروکار دارد. اما پیدایش جامعه اطلاعاتی متکی بر جنبه محوری دانش نظری در مقابل دانش عملی است و می‌باید آثاری را که دارای دانش نظری هستند از کارگران اطلاعاتی، یعنی کسانی که تنها مجری اندیشه‌های نظریه پردازان محسوب می‌شوند متمایز ساخت. طبق برآوردهای به عمل آمده در ایالات متحده و در فاصله سالهای 1996-2006، صنایع رایانه‌ای و خدمات داده‌پردازی، با نرخ افزایشی معادل 108 درصد، بیشترین رشد را در کارآفرینی خواهند داشت. صنعت بعدی در ایجاد کار با نرخ رشدی معادل 68 درصد، خدمات بهداشتی و درمانی خواهد بود. «دفتر آمار نیروی کار» مشاغل را که شمار آنها سریع‌تر از هر شغل دیگری افزایش خواهد یافت چنین برآورد کرده است مدیریت پایگاه داده‌ها، خدمات رایانه‌ای و دانشمندان علوم رایانه (118 درصد)؛ مهندسان کامپیوتر (109 درصد)؛ مهندسان سیستم (103 درصد) و سرانجام دستیاران شخصی و خانه‌داری (85 درصد). سطح دستمزدهایی که در این صنایع و مشاغل پرداخت می‌شود نیز بسیار بالاست. در 1997، کارمندان معمولی صنعت فن‌آوری اطلاعاتی دوبرابر متوسط حقوق دریافتی کارمندان بخش خصوصی در سراسر آمریکا، حقوق می‌گرفتند.

دنیای امروز، هماهنگی ساخت و تولید در سطح جهان، برنامه‌ریزی درون دولت‌ها و میان دولت‌های مستقل و بازاریابی در همه قاره‌ها را می‌طلبد. اطلاعات برای این گونه فعالیت‌ها جنبه محوری دارد و در نتیجه مدیریت اطلاعات نیز تبدیل به ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌گردد (گارنسی، 1997¹²، ص 218-220؛ وبستر، 1995، ص 25).

از دیگر مشخصه‌های جوامع اطلاعاتی تأکید بر آموزش است. گزارش یونسکو از کمیسیون بین‌المللی آموزش برای قرن بیست و یکم با نام <یادگیری: گنج درون¹⁴> تأثیر جامعه اطلاعاتی بر آموزش و پژوهش و برخی نتایج آن را مورد تأکید قرار می‌دهد (مور، 1999، ص 279). فن‌آوری‌ها، بی‌تردید، این امکان را فراهم آورده است که آموزش از طریقی که قبلاً امکان‌پذیر نبود ارائه گردد. طیف وسیعی از رشته‌های تحصیلی به صورت صفحات فشرده و چندرسانه‌ای‌ها در دسترس قرار دارند و مدارس و دانشگاه‌ها با استفاده از امکانات الکترونیکی آموزش از راه دور را تجربه می‌کنند.

وجه مکانی

در جامعه اطلاعاتی، محلّی بودن معنای خود را ازدست می‌دهد و جوامع به سوی جهانی شدن پیش می‌روند و تبدیل به گروه‌های شبکه‌ای می‌شوند که دارای پیوند مستحکم زمانی و مکانی است. در واقع جوامع از نوع «مجازی» خواهند بود که شبکه‌ها محور آنها را تشکیل می‌دهند. فرهنگ‌ها، رشته‌های علمی و عرصه‌های اجتماعی - صرفه‌نظر از فواصل زمانی و مکانی - با یکدیگر تعامل می‌یابند و افراد می‌توانند دانش و تخصص خود را با یکدیگر مبادله کنند، به مشاوره بپردازند و خلاقیت‌های خود را شکوفا سازند. رشد سریع رسانه‌های جدید این امکان را فراهم آورده است که اطلاعات مربوط به مبادلات بازرگانی، قیمت کالاها، فهرست پروانه‌های ثبت اختراع، نوسانات ارز و حتی چکیده مقالات مجلات علمی و فنی تهیه و به صورت پیوسته به سراسر جهان ارسال گردد. در حالی که نخستین حرکت‌های اقتصادی بازارها بر مبنای دوری و نزدیکی در ساختار شهرها به وجود آمد، امروزه اقتصاد بازار بر طبق ارتباطات الکترونیکی استوار شده و جغرافیای جدید

12. Garnesy

13. Webster

14. Learning the Treasure Within

از مراکز پردازش و کنترل به وجود آمده است (وبستر، 1995، ص 18). گرچه محدودیت فاصله‌ها کاملاً حذف نشده لیکن کوتاه شدن زمان در ارتباطات برای شرکت‌ها، دولت‌ها و افراد حق انتخاب بیشتری فراهم ساخته است.

وجه فرهنگی

از لحاظ فرهنگی، دانش مبتنی بر سرمایه، به تدریج جای خود را به سرمایه مبتنی بر دانش داده است و آگاهی نوعی سرمایه فرهنگی تلقی می‌شود و بدین ترتیب اهمیتی که دنیای گذشته برای سرمایه مالی قائل بود تقلیل یافته و سرمایه‌های مبتنی بر آگاهی از اهمیت بیشتری برخوردار گردیده است.

از نخستین ویژگی‌های جوامع اطلاعاتی ایجاد تحول در ارزش‌های فرهنگی، اخلاقیات و آداب و رسوم است. آنچه هم‌زمان با پیدایش و توسعه جوامع اطلاعاتی در دنیا مطرح شده تحمل و مدارای فرهنگی است که ناشی از شناخت بیشتر است. با فزونی شناخت در حوزه آگاهی‌های فرهنگی ساختار ارزشی و در نتیجه اخلاقیات و آداب و رسوم به گونه بارزی متحول می‌شود. اینترنت نمونه روشنی از این فن‌آوری است که می‌تواند حجم زیادی از اطلاعات گوناگون را بدون محدودیت و فارغ از مرز سیاسی، در زمانی بسیار کوتاه انتقال دهد؛ و این انتقال را در عرصه‌ای بدون عنایت به فضا و محتوای فرهنگی و در ساختارهای متفاوت سیاسی و اقتصادی و پیشینه‌های تاریخی صورت دهد و از جهات گوناگون و در رابطه با ملت‌ها، دولت‌ها، گروه‌ها، خانواده‌ها و افراد فرصت‌ها و تنگناهایی ایجاد کند.

جهانی شدن الزاماً نه به معنی سقوط همه دیوارهای سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و نه مترادف با حذف هویت‌های فرهنگی است؛ بلکه پدیده نوین ارتباطی است که الگوهای قبلی ارتباطی را به هم می‌ریزد (محسنی، 1379، ص 9). در الگوهای سنتی ارتباطات که عمدتاً ناظر بر جوامع محلی است، مخاطب یا گیرنده دارای نقش یا اهمیت ویژه‌ای است و نظریه‌ها پیوسته به موضع مخاطب می‌انداشد. به طور مثال، هنگام تأسیس مجله یا تألیف کتاب یا نشر مطبوعات غالباً این پرسش اساسی مطرح می‌گردد که این اثر برای چه کسانی تهیه می‌شود؛ و حال آنکه در ارتباطات نوین پیام در اختیار کسانی قرار می‌گیرد که هدف تولیدکننده پیام نبوده‌اند، چون اشخاص گوناگونی می‌توانند در معرض این ارتباطات قرار گیرند.

گرچه تفاوت‌های زیرساختی جوامع و تقسیم نامتوازن فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و نیز مهارت‌های مربوط به آنها در کشورهای مختلف، آرمان جامعه جهانی اطلاعات را از تحقق واقعی دور کرده است، عامل زبان نیز سبب شده است که جامعه جهانی اطلاعات تنها به افراد و جوامع خاصی تعلق یابد و گروه‌های زیادی از استفاده از آن محروم گردند. این شکاف زبانی خود شکاف اطلاعاتی را به دنبال آورده است.

در حقیقت آنچه در حال وقوع است توسعه و تعامل گسترده فرهنگ‌هاست و نادیده انگاشتن آثار بالقوه یکسویگی جریان جهانی اطلاعات ممکن است پیامدهای ناگواری به دنبال داشته باشد (بهشتی، 1373، ص 6). آنچه در پیش آمد بیانگر آن است که همگان بر سر تعاریفی که جامعه اطلاعاتی می‌خوانیم توافق دارند؛ اما همه این تعاریف سؤال‌هایی را به ذهن متبادر می‌کند که به ندرت می‌توان از آن وجه تمایزی را دریافت به طور مثال سؤال‌هایی از قبیل:

اگر فن‌آوری را ملاک عمده جامعه اطلاعاتی می‌دانند پس چرا نباید مبدأ پیدایش جوامع اطلاعاتی را از زمان خودکار شدن ماشین‌آلات دانست؟

اگر اختراعاتی مانند نیروی بخار، الکتریسیته و موتور پرواز، خصیصه‌های جوامع صنعتی‌اند چرا توسعه استعدادها و مهارت‌ها در زمینه فن‌آوری اطلاعات را نباید به عنوان گواهی بر جامعه اطلاعاتی تلقی کرد؟

استفاده از فن آوری اطلاعات و ابزارهای جذب و تحلیل و پردازش اطلاعات را ملاکی برای تشخیص جامعه اطلاعاتی دانسته‌اند ولی هرگز به میزان و مقدار این فن آوری اشاره نشده است.

از آنجا که هر فعالیتی مستلزم اطلاعات است چگونه می‌توان عملیات اطلاعاتی را از عملیات تولیدی جدا دانست و تنها آنان را که درگیر تولید و توزیع اطلاعات هستند در رده مشاغل اطلاعاتی نام برد. با توجه به اینکه اقتصاددانان به ابعاد ارزشی بخش اطلاعات اشاره می‌دارند آیا افزایش ارزش اقتصادی تبلیغات و استفاده از تلویزیون می‌تواند نشانی از ظهور جامعه اطلاعاتی باشد یا معیارهای کمی و کیفی این ارزش‌ها را باید جدا دانست؟

برخی صاحب‌نظران معتقدند که شبکه‌های اطلاعاتی از زمان‌های خیلی دور در اطراف ما قرار داشته‌اند. حداقل از زمانی که خدمات تلفن و تلگرام ارائه می‌شده. پس چرا دهه 1980 را آغاز بحث درباره جوامع اطلاعاتی دانسته شده است؟

آیا به واقع با ملاک‌های فوق می‌توان بین این جامعه و آنچه در گذشته بوده است مرز مشخصی قائل شد یا سنجه‌های کیفی دیگر را باید به مدد گرفت؟

حق مؤلف و جامعه اطلاعاتی

همه صاحب‌نظران بر این اعتقادند که همگرایی ارتباطات دوربرد، فن آوری رایانه‌ای، پخش برنامه‌ها (شامل پخش ماهواره‌ای)، پخش کابلی و فنون فشرده‌سازی دیجیتال این امکان را فراهم کرده است که انتقال اطلاعات با سرعت بسیار زیاد از طریق شبکه‌های سیمی و بی‌سیم عملاً همه‌گیر شود. به علاوه میانجی‌های هوشمند و تسهیلات ابرمتن دوسویه در محصولات و خدمات اطلاع‌رسانی، دسترسی کاربران را به اطلاعات حاضر و آماده آسان‌تر کرده است. بی‌تردید، اینترنت پیش‌تاز زیرساخت‌های اعلام‌شده اطلاع‌رسانی جهانی است. کاهش چشم‌گیر هزینه‌های رایانه‌ای، راه‌اندازی تلویزیون‌های شبکه‌ای¹⁵ یا رایانه‌های شبکه‌ای و دسترس‌پذیری کامل فیبر نوری بقیه کارها را انجام می‌دهد تا در اولین سالهای قرن بیست و یکم بتوان وارد جامعه اطلاعاتی جهانی شد. مشخصه بارز جوامع اطلاعاتی همه‌گیر شدن تولید و مصرف اطلاعات است. اما تولید اطلاعات همانند تولید هر کالایی به حمایت و تأمین مالی و به ضمانت حفظ مالکیت نیاز دارد.

در دنیای چاپ، بوت‌تر، در مورد ضمانت مالکیت، مقررات مربوط به حق مؤلف حاکم بود اما اکنون این پرسش مطرح است که در محیط دیجیتال سریعاً در تحول آیا حق مؤلف هنوز جایی خواهد داشت؟ چگونه می‌توان در عصر فرهنگ رایانه‌ای به بهترین وجه از آفرینندگان حمایت کرد؟ آیا روش‌های سنتی تولید و توزیع انواع گوناگون آثار فکری آینده‌ای دارند؟ آیا رویکرد جدید نسبت به مدیریت حقوق این امکان را می‌دهد که میان آن همه منافع جدید و متعارض تعادل منصفانه‌ای ایجاد کرد؟ چگونه می‌توان در اینترنت، در لوح‌های فشرده و در دستگاههایی که هنوز ساخته نشده‌اند، حقوق پدیدآورندگان را بازیابی کرد، حق امتیاز آن را گرفت و اجازه بهره‌برداری داد و به اجرا گذاشت؟

برخی تحلیل‌گران عقیده دارند که این ابزار فن آورانه جذاب جدید اگر با علایق مصرف‌کنندگان یا نیازهای جوامع مختلف همخوان نباشد، نه مفید خواهد بود و نه به نسبت هزینه‌ها سودآور. طرفداری از چندگرایی فرهنگی و مشارکت آزادانه همگان در این حالت جدید گفت‌وگوی بین فرهنگی «دهکده جهانی» چالش بزرگی به نظر می‌رسد. در بزرگراه‌ها، برابری فرهنگی یا اقتصادی باید هم در «ورودی» (کثرت محتوا) و

هم در «خروجی» (امکانات دسترسی) تضمین شود. بزرگراه‌های اطلاعاتی فقط در صورتی که در دسترس همگان باشند - صرف‌نظر از نژاد، ملیت، جنس، محل اقامت، شغل یا موقعیت اجتماعی - قادر خواهند بود که در توسعه حقیقتاً مردم محور نقش سازنده‌ای داشته باشند.

تحولات فن‌آورانه، هر اندازه مثبت باشند، این خطر را در پی خواهند داشت که در این محیط جدید فن‌آورانه حق مؤلف و حقوق جنبی آن را به صورتی جدی تضعیف کنند. هر چند که این وضع بر اثر دو پیمان جدید سازمان جهانی مالکیت فکری¹⁶، که در دسامبر 1996 به تصویب رسید، تا حدودی تعدیل شده است. اما هنوز رضایت‌بخش نیست (فرهنگ و خلاقیت ...، 1379، ص 337). نبود پشتیبانی مادی به این امکانات جدید میدان می‌دهد که به آسانی بدون موافقت پدیدآورنده و عملاً بدون صرف هزینه، شکل و محتوای اثری را تغییر دهند؛ به دلایلی مشابه راهزنی الکترونیک می‌تواند بیش از آنچه دارندگان حق مؤلف و حقوق جنبی آن در گذشته تجربه کرده‌اند جنبه منفی داشته باشد. در این محیط جدید، هر مصرف‌کننده‌ای که رایانه‌اش به شبکه متصل باشد در هر آن یا در دفعات مختلف، یک مؤلف بالقوه، یک ناشر بالقوه و یک متخلف بالقوه است.

برخی عوامل اصلی اطلاع‌رسانی جهانی راهبردها آن است که تا جای ممکن مشترکان خدمات جدیدشان را به مشترکان پولی مبدل کنند، در حالی که دسترسی رایگان به مطالب روزبه‌روز با ارزش‌تر در شبکه‌ها امکان‌پذیر شده است. برای رسیدن به این هدف، آنها تردیدی به خود راه نمی‌دهند که در بهترین حالت، پیوسته بر نامربوط بودن حق مؤلف سنتی در فضای رایانه‌ای تأکید کنند و در بدترین حالت، پایان کار حق مؤلف را اعلام دارند.

در شرایط کنونی که فن‌آوری، نیروهای اقتصادی و جامعه مدنی به نام تجدد علیه خلاقیت دست به یکی کرده‌اند و فعالانه در حذف حمایت قانونی از آن تلاش می‌کنند به نظر می‌رسد پدیدآورندگان و آفرینندگان با معضلی جدی روبه‌رو شده‌اند. یا باید از حق انحصاری خود بر آثاری که در شبکه‌ها پخش می‌شود دست بکشند که در این صورت مسئله تأمین هزینه فعالیت‌های خلاق به دوران پیش از چاپ عقب‌گرد می‌کند؛ یا برای گریز از خطرهای شبکه از آن پرهیز کنند؛ در این صورت آفرینش ادبی، علمی و هنری به محدوده‌های حمایت سنتی و تعصب در برابر توسعه فرهنگی محدود خواهد شد. به همین ترتیب، صنایع فرهنگی «سنتی» باید در جامعه‌ای که به نحو روزافزونی به شبکه‌ها می‌پیوندد با مسائل جدی اجتماعی و شغلی رودررو باشد و افول خود را نظاره کند. اما تحولات در عرصه فن‌آوری دیجیتال، به جای آنکه خود انقلاب باشد، در واقع نمایانگر تکاملی است که در دهه 1960 آغاز گردید. بنابراین، اصلاح و تغییر فوری هنجاری‌های سنتی حمایت از حق مؤلف و گسترش دامنه آن به محیط الکترونیک از وظایف مبرم سازمان جهانی مالکیت فکری و یونسکو است. که البته تاکنون گام‌های نسبتاً قابل قبولی نیز پیموده شده است (سلسله مقالات...، 1381). مؤلفان، اجراکنندگان، صنایع فرهنگی، انجمن‌های گردآورنده، کارورزان شبکه، مربیان، کتابداران، دانشمندان و مصرف‌کنندگان، دولت‌ها، قانون‌گذاران و سازمان بین‌المللی ذی‌صلاح هنوز راه درازی در پیش دارند تا با روح تفاهم‌آمیز، به چارچوبی رضایت‌بخش در زمینه حق مؤلف برای فضای رایانه‌ای دست یابند. این وظیفه عظیم و مبرم لزوماً باید با تلاش بیشتر برای آموزش به مصرف‌کنندگان، به ویژه به نسل جوان، همراه باشد تا حق کسانی که استعدادهای خلاق خود را در جهت منافع فرهنگی و علمی کل جامعه به کار می‌بندند پایمال نشود.

مآخذ

- بهشتی، ملوک‌السادات (1373). «جامعه اطلاعاتی و توسعه». اطلاع‌رسانی. دوره دوازدهم، 3 (بهار): 10-3.
- سلسله مقالات ارائه شده در همایش بررسی حقوق مالکیت ادبی و هنری (تهران، 5-7 اسفند 1381). دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی، تالار علامه امینی.
- فرهنگ، خلاقیت و بازار: گزارش جهانی فرهنگ (1379). تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران، مرکز انتشارات.
- کوئه، دانی تی (1381). «اقتصاد بی‌وزن». پیام یونسکو. سی سی ام، 343 (مهر): 20-18.
- محسنی، منوچهر (1379). «جوامع اطلاعاتی در گفت‌وگو با دکتر منوچهر محسنی «نمایه پژوهش». س چهارم، 15 (پاییز): 19-4.
- Forester, Tom (1992). The Electronic Cottage Revisited: Toward the flexible Workstyle. Urban Futures.